

A Kísértet-űző

„...örököse lettem annak a tűzvésznek, azoknak a tűz-
vészeknek, azoknak az elűszkösödött gerendáknak,
meg akarom szüntetni a kísértetjárást...”

(Csoóri Sándor: *Halálra táncoltatott lány*)

ELBESZÉLTE esszében, s a keddi Hitel-együttlétek bensőségében is olykor idézte: Muharay Elemér bátorítására *Halálra táncoltatott lány* címmel színpadi játékot írt 1959-ben. Kötetben sose közölte, de kéziratban megismerve kitűnik: színi atlantiszunk mélyébe merült darabja született: Sági Erzszi és Szabó Gábor balladás szerelmi történetével egykor a *Magyar Elektrát* író Bornemissza Péter készüldött. Akit idősebb zámolyi költőtársa, Csanádi Imre így idézett: „Mitévő legyen, nyelvén akinek / szavak dagadoznak? Fojtja torkába: oldalán is ki / sebbel fakadoznak, – / feltárja száját: félvén is hősen / támad a Gonosznak” (*Bornemissza Péter*). Csoóri Sándor az 56-os forradalom eltiprásának fájdalomban, példaköltőjét idézve, Ady-formán szenvedte sorsunkat: „Én-sírásunkat végigsírtuk / Hangosabb sírások / Nekünk soha meg nem engedték: / Úgy licitált reánk, mint vásott, / Kegyetlen uzsorás: a más sors” (*Elhanyagolt véres szívünk*).

S ez a más sors Csoóri Sándor álompódiumán a Bíró kozmikus diktátumában így döndül: „...csillagok ti fönt, nektek is megparancsolom, jobban fényeskedjetek! Nagy fény kell a bírónak! Ha elbújtok, köpök rátok. Mától kezdve nem ismerlek benneteket. Nincs Hold, nincs csillag.” Sötét és gyászba borult világ, melyben a Halál a poézis és a lélek dermedtségét hirdeti: „Madarak torkában / alszik a dal, / lombok bölcsőjében / alszik a csönd.” A pokol víziója ez, melyben nem is a halál a dráma, hanem a Pusztulás, a kollektív létomlottság rémlátomása vonja feketébe az eget. Mert a Bíró uralta földi vegetáció szakadt ránk. A sorskatarzistól fosztott magyar nyelven beszélő Thália korába jutottunk; betiltott művek, kivégzett, bebörtönzött és anatómia alá szorított küzdők éveit éltük. Kifejező tény, hogy a Nemzeti Színház lebecsült művészi segéd munkása, Bodnár Sándor segítette a sármelléki együttes színpadi előadását. Am hivatásos színház vezetője, rendezője nem jelentkezett, hogy Csoóri Sándort színházi szerzővé avassa. Majd a hatvanas évek elején Sinkovits Imre tervezett éjszakai pódiumot, melyet a poézis, a lélektisztító színpadi és zenei művek otthonának gondolt. S egykor volt tervét idézve, elsőként Csoóri Sándor szerzőségét emlí-

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999); legutóbbi kötete: *„Templom, parlament, kánpad: megannyi színpad” – ÁVH-s (be)sűgőkkel* (2014).

tette. Értesülvén erről az al-Bíró, aki írószövetségi beszédben semmisítette meg a lelki-szellemi tápáskodás zugának magyariai álmát.

Bornemisza Magyar *Elektráj*át említve Csoóri Sándor oresztészi sorsára gondolok. Aki ugyan nem „más ország”-ba távozott a Bíró útlevelével, hanem mindenkoron itthon az Igazság kimondása és a katarzisébresztés kérelmelhetetlen küzdője volt. Az üszkösödött világban is tántoríthatatlanul a szabadság eszményét képviselte. Amelyben képzelt Elektrája, a szabadság nemtője nem úgy bátorította, mint egykori kávéházi asztaltársa, aki Parasitusszá lévén, darabjában meggyilkolja nővérét (*Szerelmem, Elektra*). Csoóri Sándor küzdelmét változatos fegyvernemekben, műfajokban vívta: versek, tudósítások, jegyzetek, esszék, filmforgatókönyvek áramában alkotott és nyugtalanított, s ébresztette a lelkiismeretet. Fogadtatása: az olvasók becsülése, hívek sereglése és megannyi tiltás, elnémítás, emigráció; vagyis bujdosás – magába. Mint mondta: börtöndjével „legfeljebb” Debrecenbe készült. Igéje pedig Ady: „Mégis újra: föl a szívvel / Mi véres szívünkért.” S ebben a Mi a legfontosabb: előbb Zámoly, aztán a Haza, s az *Ítélet* (Dózsa) forgatását követően, a hatvanas évek második felétől pedig már Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja és a nagyvilágba szétrobbant magyarság. A nemzet. Az egyre sorvadó tizenöt millió, a nagy kollektivitás sorsának viselőseként szólt, ha szólhatott és írt, mert írt és dolgozott akkor is, amikor az al-Bíró tiltotta jelenvalóságát. Ki számlálhatja elnémításainak változatait?! Mert nem csak az országos albíróval hadakozott; a megyékbe rendelt éberológusok is gyakran megvonták a vízumot fenségterületükön. S az alávalóságnak nincs mélysége: egykori diák, ma sem deríthetjük ki, hányperhánys ügynök, a pápai skóla ünnepségén Csoóri Sándornak nem engedte elmondani köszöntőjét. A helyzet felizzott: a rendezők és a közönség között a költő a Szólás drámáját előhívta: elhagyta a termet és a jubileumi komédiát. Akár századokkal korábbi társai, akik az ellenreformáció idején bujdosni kényszerültek Pápáról, hogy éltessek az iskolát.

Ahol megjelent, ott az együttlét Eseménnyé, ünnepé emelkedett. Szabadságóhajtásunk állandó nagyköveteként sugárzó emberséggel ébresztett mindenkori sorsunkra. Eszmecsereben bámulatos türelemmel figyelte szóló társát, s majd válaszolt, vitatott, képekben, történetekkel pontosított. A sületlen vélekedéseket is higgadtan tisztította, de akkor szigorodott a tekintete, amikor nemzeti hogylétünk dolgaiban önpiszkitást érzékelt. Elment, ahová csak hívták, s ahova mehetett. Emlékszem a Charta aláírásának másnapján egy Tisza menti faluba alkotótársaival érkezett, s a teremben helybeli érdeklődőnél több volt a spicli, de Csoóri Sándor rezzenetlen egyszerűséggel, félelem nélkül mondta, amit mondani akart történelmünk megszzenvedett stációiról. Mindenkori hitele a nézői lelkeket és elméket egybegyűjtötte, A „befelé hódítás” állhatatos szolgálata volt múltfosztó évtizedeinkben. S a történelmi omlás közeli idejéből emlékszem, egy nyilvános beszélgetésen tiltóan szisszent, amikor hajnali divatját élő „konszenzus”-t említettem a holnapi politika esélyeként. Hófúvásban toronyíránt ment; olykor filmes barátaival, máskor, később magányosan.

FÁRADHATATLAN változatosságban szította, eszméltette, katarzisa izzította a Bíró birodalmát s vele annyiunkat. Ifjú költőként Hegedüs András miniszterelnökkel találkozva, az otthoniak nyomorúságáról tudósítva, nővérenek levelét olvasta fel. A hökkentés oly bátor dramaturgiája ez, miként Móricz Zsigmond Gömbössel szakította meg a további disputa esélyét azzal, hogy noteszéből sorolta egy zsellér egy napi kosztját. Aztán Zelk Zoltánt és Benjámint Lászlót döbbenette eszméltre úgy, hogy elvitte őket falujába, lássák, mint omlik egy közösség, s mint pusztítják az országot. Küzdelmeinek tételes sora az al-Bíróval krónikás regénybe foglalható. Életművének megannyi fejezete: a néptáncművelés, a fiatalok néptáncstúdiója éppúgy ügye volt, mint bármely ébresztő gondolat, amely az összetartozás minőségi igényét képviselte az üszkösödő világban. A vörös csillagos testvériség egyre alkonyult: Király Károly memorandumát röpítette a nagyvilágba; előszava erősítette, hitelesítette Duray Miklós felvidéki jalkiáltását; aztán a Bethlen Gábor-díj és a *Hitel*... – a rémlátásaiban összeroppant Illyés Gyula életvigasza lehetett volna, de az al-Bíró nem engedett.

De Csoóri Sándor sem. Egy helyütt tapintatosan elbeszélte: az újjászervező írószövetség idején ő lehetett volna a fiatal nemzedék eszköze. De nem csábult; a pokoljárást, vagyis az igazmondást választotta, melyre az al-Bíró az idő hullámverésében elnémitásának változataival felelt. Sorolni is arcpirító az óidők választát: írásainak anatómiája; forgatókönyveinek herélése, filmek halasztása-várakozása a télben...; a képkockák szabdalása; cikkének kibicskáztatása a folyóiratból, bértollnokok folytonos kartácstüze; útlevelének bevonása, évtizednél is hosszabb ideig sem a rádióban és tévében nem nyilatkozhatott – mindannyi igazságküzdelmének kálváriás pillanata. Vállalta – a katarzis igényét nem adta fel. Ósellenség volt, és démon – az abszurditásig menően. Emlékszem, a vasútigazgató sajtótájékoztatójára a hetvenes évekből, amikor habosodó szájjal háborgott az *ÉS* Csoóri-jegyzetén, melyben tűnődött az esti vasutazáson, mert a fülkében nem lehet olvasni, s az utasok sötétbe borultan zötykölődnek. Metaforának is pontos, de a fővasutas esze csak az akkumulátorig ért el. Ámító lélekmérgezés is tartósította a Bíró világát: a cinizmus. Tudják, de mást mondanak kedélyesen humorosan – a beltenyészeti mótely. Mint a *Népszabadság* szilveszteri zugszámai. A kitüntetett és védett urak fölényteljeskedtek, és rohasztották a közgondolkodást. A Nemzeti Színház előadása például Tartuffe-ként asszociálta Csoóri Sándort, aki csizmásan szalonnázik Orgon házában. A Bíró udvartartásában Csoóri Sándor volt a közellenség, aki néven nevezhető. A munkásosztály önuralmának kora ez, melyben már kénköves búz telepedett az országra. A relativizáló uralom Tündérpalotájában azért toplista üzemelt: a Kereszt-fiú butikjának legényei, a beszélhetnékesek, kockázatmentesen bátorkodtak. Mert mint az al-Bíró utolsó interjújában megvallotta: a kezdetektől kapcsolatban volt velük. Így maradt Csoóri Sándor, aki nyugati védettség nélkül akadályozta a bolsevik paradicsom beteljesülését. Amelynek egy abszurdoid története: a színházi lap főszerkesztője váratlan halála előtti délután (lappangó rossz lelkiismeretével búcsú számvetés?) kért tőlem bocsánatot, merthogy jó esztendőn

át köszönésemet sem fogadta. Mondván: merényletet szerveztem ellene, ugyanis a hírrovatban tudattam: Csoóri Sándor versei is elhangzanak az Egyetemi Színpadon.

A KÖLTŐ a Cselekvés igéjét írta és gyakorolta, melyben katarziscsiholó ereje munkált: folytatólagosan a legfőbb Hiányra ébresztett. Erkölcsi-szellemi teremtőerővel transzformátoraként működött; a jelennel szembesítve Széchenyi István, Németh László eszméit szikráztatta. Velük álmodta az új világot is. Szophoklész és Bornemissza Orestesével ellentétben nem bosszút áhított, hanem megtisztult időt, szabadságot, s benne erkölcsi megújulást, mondván: „Gyónás nélkül nincs megigazulás.” Fejedelmi, országvezetői hatalomra nem vágyott. Ám a tisztázás óhajában a kollektív katarzis igényéből nem engedett. *Nappali hold... – A mélypont.* Szelíd tűnődésére áradt a szenny, ahogyan Márkus Béla oly pontos rendbe szedte 1990 őszének gyalázkodó iparát-javát, immár az internet-uszadék irodalom legszebb virányainak is mondhatjuk. A *Szabad Nép* szelleme, mint a demokrácia, a szólásszabadság igazolása. Alja szcéna, pokoli dramaturgia: egy kómába kényszerített közéletben Csoóri Sándor volt az ellenség. Amikor egy szűk körű részvénytársaság az országot omlasztotta, rohasztotta. Mindazok sárkányos tüzet okádtak, akik addig lapítottak: az al-Bíró-dalom cenzúrárs udvornikjai. A damaszkuszi út forgalma hamis kép a fordulatra. Mert nem hitbéli, megszenvedett változás következett, hanem a Szerzés cinikusainak diktátuma szakadt ránk – s elmaradt a katarzis. A megigazulatlan demokraták korába jutottunk, s a hamis ige hirdetők a felszabadultság érzését elvették, és megélhetési féllóként örömtelenségbe fagyasztották az országot.

REMÉLTE, ÁLMODTA Csoóri Sándor, hogy a világszövetség magyarságának léleklemelegében a kéve végre összeköthető. Sorvasztotta magában az alkotót; kértem: elvetélt filmforgatókönyve nyomán írná meg a Madéfalva-passiót, de hajsztolták a feladatok. Időbirtokosi káprázatában mindenki gondját magára vette Kaliforniától Kárpátaljáig. Gyanútlanságánál csak döbbenete volt nagyobb 1996-ban: Püspök úr és csicskása bandériumának, „a harsány középszerűség” hadműveleteit észelve Sütő András távozott, majd a hiábavaló tusakodás évei következtek. A „nagy csalódáshoz nagy hit kell” – írta egyik esszéjében Csoóri Sándor, s 2000 májusában harcának újabb stációját a magyar pokollal befejezte a szövetségben. Néhány nap múlva Párizsba érkezett, mintha mi sem történt volna. Keserves mosolyára emlékszem, amikor lakásunkba lépett a hűvös májusi estében, kabátját készült levenni, óvtam a könnyülő viselettől, de elhárította. „Engedd meg, hogy fázzam!” – villantva pokolviselt múltnapjaira is. Tavaszban telet élt. Nem kérdeztem, szót se váltottunk a történeésekről; a katarzist élte – csicskásék helyett. Akiket Püspök úr idővel úgy otthagyt, mint Csoóri Sándor temetését, midőn „Az Úr én nékem”-et zsolnároztuk az óbudai temetőben

Szophoklész darabjával összevetve Bornemissza *Magyar Elektrájában* döntő változás mutatkozik a befejezésben. A görög tragédiában a királyfi győztesen bevonul a palotába, hogy trónját elfoglalja. Bornemiszánál a záró jelenetben a Mester alakja főszereppé emelkedik. Mert monológja, a Hatalom rontásának

féltése, már a Holnap látását sejteti. A dráma bölcséleti, erkölcsi, jobbítási tanulságát a Mester így összegzi: „...ettől féltem ezt is, hogy ő is bolondságába elveszti magát. De elmegyek be hozzája, jó tanácsot adok nekie, és tiszta életű legyen, igazán és kegyelmesen éljen, ha úgy nem akar járnai, mint az ő elei.”

Igen, a tiszta élet féltése: Csoóri Sándor mindenkori aggodalmaként hallottuk a kedd délelőtti *Hitel*-beli délelőttökön. Tegnap és mai történesekben, a kéziratok fölött vívódva változatos hangszerelésben a kései idők Mesterének csöndes, türelmes szavát és igényét példázta a szempontok sorában. Féltése: a tiszta és kegyelmes élet ugyan miként és miért zakkan a politika hétköznapjaiban? És a versek, prózai alkotások értékét mint hamisítja a szépelgő játszadozás, miközben, s immár nemcsak Madéfalva és a Duna-medence, hanem Európa fölött, a csillaggyászba öltözött?! És egyre fogyatkozott a *Hitel*-család: elment Lázár Ervin, követte őt Nagy Gazsi, majd Görömbei András. És korábban, társa a Gondban, Sütő András. Sándor vitakedve csöndesült, inkább figyelte látószögünket Németország és Párizs felől is, s egyre az aggodalom jeleit érzékelte Európa egén. Írásban és szóban többször is dicsézően említette Malraux *Ellenemlékiratok* című memoárját. „A pokol tornácának tükre” – így szól az alcím; s Csoóri Sándor gondolatforgácsai, múlttörténetei a pokoljáró ember vallomásainak töredékfejezeit körvonalazták. A Duna folyása is egyre apadt, mígnem az állandó szabályozással medrében lógóvá és zárkörű részvénytársasággá száradt. Évtizede történhetett: már-már indulatosan leintette a bizakodót: „Hagyd már, mindig sikert jövendölsz, és bukás következik.” Keserves észleleteinek érveit, a közbevető ironikus és fanyar fordulataival hullámzó együttléteket már aligha írom meg, de érkeztek, jobbára még hallgattak és figyeltek, de már szigorral dolgoztak egy fiatal, bölcs, becsületes és hű nemzedék ifjai, az új tanúk. Akik a költő érzékenységgel, az esszéíró éles figyelmével, szerető ragaszkodással bizonyára majd elbeszéli az eszmecserék krónikáját, vele Csoóri Sándor elnémulásának történetét. Itt csak annyit: a mélység némaságában szenvedte a dantei sóhajt: „Oh boldog Magyarország! csak ne hagyja magát félrevezetni már...”

Temetésének napján, a *Hitel* estjén rá emlékezve Kubik Anna a fájdalom, a megrendülés ihletlázában a *Látomás fényes nappal* című versét mondta. Suttogó titokzatos öngyötrő-fojtott sistergéssel kérdezte a Költővel: „Miféle ország az, / amelyikben ott él egy másik ország is, / Egy másik remegés, egy másik jajszó?” Már Ady prófétálta a komor választ: „Ha harcaink parazsa lobbant, / Világok gyúltak ki, / Sohse tudott az igazsághoz / igazunk minket eljuttatni...” Csoóri Sándor a miféleség drámájával és a katarzis örök őrizőjeként távozott.

Elhanyagolt véres szívünk gondozója, éltetője azt mondta a Mesterrel: „Ideje már elmennem, egyéb dolgaimhoz is látnom, tihozzátok maradjon az Úristen!” A Kísértet-űzőt, az „újra megvan”-ország küzdőjét és álmodó Mesterét örökkévalóságában és tiszta életű igényességében is őrizzük, amíg őrizhetjük.